

motiverade avvikelser. E. Wessén har inte heller gjort någon ingående granskning (1961, under W 43=G 197): »Mycket nött, med några runor synliga i kanten på n., v. och s. sidorna.»

Den nästan helt förnötta inskriften ger oss innehållsmässigt endast namnen på två av den dödes anförvanter, *Lik(n)mundr* och *Botmundr*, dessutom resterna av dödsdatum, dvs. dödsåret uttryckt med söndags- och gyllentalsrunor, synbarligen dock utan hänvisning till rad i påsktavlan. Kalenderrunorna, som dessvärre nu är alltför nedslitna för att alls kunna identifieras, förefaller att ha varit tre, två söndagsrunor förutom primrunan (gyllentalet; *prim* n. betyder 'nymåne'). Det kan bara förklaras med att ristaren egendomligt nog uppgivit de båda för ett skottår gällande söndagsrunorna. Kanske har majuskelnerna, som nu inte kan redas, inneburit en förtydligande text med avseende på dag eller år.

Namnet *Lik(n)mundr* är känt bara från Gotland. Det finns runskrivet på G 141 från Halla sn samt i gårdsnamnet Likmunds i Gerums sn. *Botmundr* är runbelagt på G 78, 163, 207, 208 samt bevarat i gårdsnamnet Botmunds, Västerhejde sn. Utanför Gotland är det sällsynt. Båda förlederna ingår i kvinnonamnet *Bo(t)likn* på G 197, och det är därför mycket möjligt att det råder släktskap mellan dessa tre, Botlikn, Botmund och Likmund. Gravstenarna själva ligger varandra sinsemellan nära i tiden.

Gravhällen har en gång varit självdaterande men är med nuvarande svaga utgångspunkter i textfragment och stilkaraktär svår att tidsbestämma närmare än till senmedeltiden, sannolikt 1300-talet.

199. Tofta kyrka

Pl. 56, 57

Litteratur: L 1742, S 96, F 239, W 41. C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1799 (hs F m 57: 6 i Kungl. Bibl.), s. 182; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 3 (1830), s. 119; J. H. Wallman, *Öländska och gothländska fornlemningar* 1830 (ATA), fig. 60; C. Säve, *Brev t. P. A. Säve* 13.9.1863 avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 624 f.; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1863 (ATA), s. 191, samlingen S 170 II (konvolut 58) i UUB; Th. Fr. Budin t. Riksantikvarien 23.5.1891 (ATA); H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), s. 59 f.; J. Roosval, *Die Steinmeister Gottlands* (1918), s. 167, 178, *Den gotländske ciceronen* (1926), s. 132, 2. uppl. (1950), s. 167; *Kyrkoinventarium* 1919 (ATA); O. v. Friesen, *Anteckningar* 1922, 1936 (UUB), s. 26, 65–72 resp. s. 188, *Runstenarna i Anga och Tofta* (hs u. å., UUB); E. Brate, *Svenska runristare* (1926), s. 131; W. Anderson, *Skånska gravstenar ur Majestatis verkstad* (i *Fornvännen* 1928), s. 184; M. Rydbeck, *Skånes stenmästare före 1200* (1936), s. 261 f.; *Sveriges kyrkor*, Gotland bd 3 (1942), s. 237 f. (med O. v. Friesens tolkning); H. Wideen, *Gotlands gravstenar* 1945 (ATA); *Visby stift i ord och bild* (1951), s. 499; B. Westlund, *Runristningarna på Majestatis-hällen i Tofta kyrka och Kvarntorpshällen i Täby* (trebetygsuppsats Sthlms univ., stencil 1962); S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 116, 2. uppl. (1977), s. 116; E. Lagerlöf & G. Svahnström, *Gotlands kyrkor, en vägledning* (1966), s. 233, 2. uppl. (1973), s. 254.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning i hs F m 57: 7 (Kungl. Bibl.), Tab. 48; Sjöborg a. a. fig. 192; Wallman, teckning i a. a. fig. 60; P. A. Säve, teckningar i a. aa.; C. Säve, 2 rekonstruktionsritningar (i *Runologiska anteckningar* 15 a, ATA); O. Sörling foto (situationsbild) 1890 (ATA); J. Roosval foto (återgivet i Roosval a. a. 1918, pl. 51); A. Nilsson foto 1906 (ATA; återgivet i *Sveriges kyrkor*, fig. 264); J. W. Hamner foto 1906 (ATA), ds tills. m. O. v. Friesen, 4 foton 1922 (3 i ATA, ett i UUB).

Gravsten med runinskrift. Den står numera uppställd mot kyrkans norra innervägg vid tornbågen, fästad vid muren med järnkrampor.

Stenen låg, när den 1799 granskades av C. G. Hilfeling, på kyrkogården: »På Tofte kyrkogård Söder om kyrkan lästes och afritades följande Grafsten och Rune skrift: skada att en stor del af Inscriptionen var bortnött. Se Pl. [Tab. 48]». Hilfelings bild, fig. 64, visar stenen fullständig men med en spricka, där stenen sedan brustit och förlorat fotstycket. Några runor på fotändan har han inte redovisat och på högra långsidans numera försvunna del bara några få. N. H. Sjöborgs uppgift 1830, »ligger på Tofta kyrkogård», bygger på Hilfeling. Det finns ingenting som tyder på att Sjöborg själv har varit på platsen. J. H. Wallman har ingen textrubrik på sin teckning (1830), fig. 65, och således ingen lokaluppgift. Stenen är synbarligen ännu 1830 fullständig men sprucken. Den är inte nämnd i kyrkoinventariet 1831. Rubriken i L 1742, »Tofte kyrkogård», går tillbaka på Hilfeling. På en teckning i sina *Runologiska anteckningar* (ATA) har Carl Säve noterat datum för sitt besök i Tofta, den 4 augusti 1859, men han ger ingen närmare orientering om stenens läge.

Fig. 64. G 199. Tofta kyrka. Efter teckning av C. G. Hülffeling.

Fig. 65. G 199. Tofta kyrka. Efter teckning av J. H. Wallman.

Fig. 66. G 199. Tofta kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1863.

1863 fanns gravstenen fortfarande på kyrkogården söder om kyrkan. P. A. Säve beskriver den 19 oktober läget: »liggande lös å Tofta kyrkogård på Gotland, söder om kyrkan jemte chordörren». Nu fanns inte längre fotstycket i behåll, fig. 66. »Vidtalade Prosten Petr. Sturtzenbecker o. kl:re Suderberg», skriver Säve; förmodligen gällde väl hans ärende fotstycket som försvunnit någon gång mellan 1830 och 1863. Stenen låg ännu vid Säves besök »lös», det visas också av att Säve avtecknat kantsidornas flät- och sick-sackmönster. Senare har hällen jämte andra gravstenar lagts som gångsten utanför korportalerna, så som ett foto från 1890, fig. 67, visar. Året därpå, 1891, fick man emellertid i församlingen upp ögonen för stenarnas sorgliga belägenhet. Visitationsprotokollet 11–12 juli innehåller följande notat, som föranledde en hänvändelse från pastor loci till Riksantikvarien redan samma månad (23.7): »Beträffande några utanför kyrkans (Tofta) ena portal belägna, ganska vackra grafstenar, hvilkas inskrifter dock temligen mycket bortnötts, äfvensom rörande tvenne gamla helgonbilder af trä skulle pastor begära utlåtande af Riksantikvarien, huruvida några åtgärder till deras bevarande borde vidtagas.» I ATA finns inga handlingar som visar om några åtgärder föreslagits eller vidtagits från Riksantikvariens sida, men av J. W.

Fig. 67. G 199. Tofta kyrka. Gravstenen liggande framför korportalen. Foto O. Sörling 1890.

Hamners foto 1906 att döma är stenen i varje fall vid denna tidpunkt avlägsnad från kyrkogårdsgången. När stenen flyttades in i kyrkan vet vi inte heller, men Johnny Roosval skriver 1918: »Der Stein liegt in der Kirche von Tofta», och i kyrkoinventariet 1919 uppges den vara förvarad i koret. Detta bekräftas av O. v. Friesen 1922. I koret, till vänster om altaret, upprest mot väggen, står den fortfarande vid E. Wesséns besök 1944, och samma plats antecknas av H. Wideen 1945. I samband med kyrkorestaureeringen 1959 fick den sin nuvarande plats.

Ljusgrå kalksten. Smalt rektangulär form. Stenens fotända har förkommit men kännes från de äldsta teckningarna. Den nu återstående delen är 1,31 m lång, 42 cm bred och 14 cm tjock. Måtten hos Hilfeling (3 aln. 15 tum=2,17 m×18 à 19 tum=45 cm) förefaller något överdrivna – bredden är inte mer än 42 cm (=ca 17 tum). Sannolikt har stenen därför varit ca 2 m lång. Ytan är vittrad och delvis hårt trampsliten. Dessa skador har framför allt drabbat runinskriften som delvis är mycket nött, vid huvudändan är den nästan utplånad.

Stenen har utsmyckning på ovansidan, en reliefhuggen figurscen innanför ett upphöjt skriftband, inemot 7 cm brett. Bildframställningen visar två män, den ene i vänsterprofil med gloria kring huvudet och klädd i veckrik dräkt, som han håller samman med den vänstra handen, med den högra gör han en välsignande gest. Enligt inskriften är han den helige Bartolomeus, aposteln, utan attribut. Mannen nedanför, i högerprofil och med händerna lyftade, på de tidiga teckningarna med hela figuren bevarad, har tolkats som den döde. De båda längsgående sidorna av hällen är prydda med flättnötnar, också i relief. Den bevarade kortsidan är utan ornament, den är grovt släthuggen och utan finish.

En runinskrift fyller ovansidans hela skriftband (r. 1–124) och fortsätter på den nedbottnade ytan framför helgonet (r. 125–144). Runorna i skriftramen har i allmänhet inte huggits ända ut till kanten. Inskriften börjar upptill till vänster med ett litet kors och löper motsols med runornas baser vända mot ytterkanten. De två grupperna runor på den nedbottnade ytan till vänster innanför listen läses uppifrån och ned. Ordningföljden mellan de två grupperna är osäker. Runorna i den övre gruppen (r. 125–130) är kortare än de i den föregående och efterföljande texten, bara 4 cm höga, och så grunda och otydliga, att de inte säkert kan identifieras och tolkas. Måhända utgör runföljden 125–130 ett korrektur eller tillägg till texten i vänstra kantbandet, eftersom runföljderna 1–124 och 131–144 förefaller vara fullständiga avsnitt. Placeringen på stenen har föranlett inordningen i den translittererade texten nedan.

Inskrift (supplerad efter C. G. Hilfeling och J. H. Wallman):

+ fripgair · ok · alualdr · ok · ro[pai]pr · litu · giera · stain · hualf · pis[- eftir ropurm ·
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60
 fap ... sin þ-þ ...] - · sia[I] · hans · saktus · barpolimeus · irni · miskunar · sialu rop - - ms ·
 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120
 a-e - | - - - - - | saksi -iek runar
 125 130 135 140

»Fridgair och Alvald och Rodaid läto göra denna gravvård av sten efter Rodorm, fader ... hans själ. Må Sankt Bartolomeus utverka misskund åt Rodorms själ. Amen(?) ... Saxe högg runorna.»

Till läsningen: Kantlistens runinskrift är väl planerad. Runorna står tätt och bistavarna är därför ofta mycket korta. Det lilla korset i huvudändans vänstra hörn, varmed inskriften inleds, är mycket nött. Skiljetecknen i övrigt utgöres av en ensam punkt. R. 1–20 är säkra. Bistavarna i 1 **f** är svaga men tydligt urskiljbara. 4 **p** har i likhet med övriga **p**-runor lång bistav, ansluten till huvudstavens topp och bas. 5 **g** är djupt stungen mellan huvudstav och bistav. 6 **a** har dubbelsidig bistav liksom 11, 14, 38, 77, 81, 87, 107, 111, 121 **a**. 7 **i** är mycket grund. Skiljetecknet efter 8 **r** sitter ovanligt högt liksom det efter 17 **r**. 9 **o** har dubbelsidiga bistavar riktade nedifrån vänster uppåt; samma form har 18 **o**. Skiljetecknet efter 10 **k** sitter lågt; även efter 19 **k**. 11 **a** har mycket grund huvudstav, bistaven är tydligare, särskilt till vänster. I 15 **i** är bistaven mycket kort men tydlig. 16 **d** är stungen med en djup punkt på huvudstaven och har liksom

29, 37, 83 **t** dubbelsidig bistav. I 17 **r** är huvudstavens nedersta del och vänstra bistaven bortnötta. Efter 20 **r**, som är skadad vid basen, följer ett bortslag som drabbat r. 21–25. Av 21 **o** återstår endast övre hälften – båda bistavarna korta och riktade uppifrån vänster nedåt (liksom 115 **o**) – av 22 **p** översta delen och av r. 23–24 topparna. Både Wallman och P. A. Säve har läst r. 23–24 **ai**. Av 25 **p** är större delen av bistaven bevarad samt spår av huvudstavens övre del. I 30 **u** är bistavens topp bortnött. 31 **g** är grunt men tydligt stungen. 33 **e** är likaledes tydligt stungen. 34 **r** är säker. 35 **a** har ensidig bistav liksom 43, 74 **a**. I 36 **s** och 131 **s** har tredje leden full runhöjd, jfr övriga **s**-runor som har normalform. 40 **n** saknar huvudstavens yttersta ändstycken. Nedersta delen av 44 **l** slutar i en grop. Huvudstaven i 45 **f** är upptill bortnött och nedtill bortslagen; nedre bistaven har ej full höjd. Av 48 **s** återstår ovanför brottet första leden och ett stycke av mellanleden. R. 50–57 har supplerats efter Hilfelings och Wallman, r. 49 och r. 58–70 efter Wallman; r. 67 bör ha varit **b** eller **r**; r. 68 är nedre hälften av en huvudstav, r. 70 en hel huvudstav, på ingendera finns bistav angiven. Av r. 71 återstår bara övre hälften av en huvudstav. Endast större delen av huvudstaven i r. 75 är bevarad; runan har tidigare lästs **l**. I huvudstaven till 82 **k** finns nedanför bistavens anslutning en djup grop; runan är dock inte binderuna **nk**. Vänstra bistaven i 83 **t** är mycket grund. I 86 **b** har huvudstaven och bistaven nöts bort ett stycke nedanför mitten. R. 88–90 är svårt skadade genom nötning. Av 88 **r** återstår endast övre delen av huvudstaven, bistavens båge och ett kort stycke av bistavens nedre del. Av 89 **p** skönjes övre delen svagt men säkert. 90 **o** är kraftigt utvittrad, bistavarna framstår som två fördjupningar med osäker riktning. I 91 **l** är toppen bortnött; av bistaven återstår nedre spetsen. R. 92 är en huvudstav utan bistav (**i**). 97 **i** är icke stungen. Huvudstaven i 101 **m** är bortnött ovanför bistavarnas fästen. Till följd av en skada i hällens övre högra hörn saknas basen i 111 **a** och nedre hälften av huvudstaven i 112 **l**. Bistaven i 112 **l** är svag men tydlig. I 113 **u** återstår bara huvudstavens övre del jämte bistavens anslutning. Till följd av en skada saknas nedre hälften av bistaven i 116 **p**. R. 117 förefaller att ha varit **u** med övre hälften bevarad. Av r. 118 återstår toppen av en huvudstav och ett stycke av en bågformig bistav till höger, **r**(?). 121 **a** med dubbelsidig bistav är säker. R. 122 liknar en **k**-runa med liten bistav; till vänster om toppen finns inga ristningsspår av en eventuell **m**-bistav, en sådan har troligen aldrig funnits. 123 **e** är djupt stungen. R. 124 liknar en **l**-runa; bistaven är strängt taget för högt ansatt för att runan skall vara **n**, någon **n**-bistav i normalläget finns inte. R. 125 överst på den nedbottnade ytan är en huvudstav, möjligen med en **l**- eller måhända **u**-bistav; framför denna runa inga spår av ristning. Efter r. 125 tre huvudstavar (r. 126–128), den första med en fördjupning, som möjligen kan vara en kort dubbelsidig, utvittrad **a**-bistav, de övriga utan synliga bistavar. R. 129–130 är svaga spår av två huvudstavar. 131–135 **saksi** är säkra. Av r. 136 återstår endast en avlång, utvittrad fördjupning; utrymmet medger **h**. R. 137 är en klar huvudstav (**i**). 138 **e** är stungen. 139 **k** är mycket grund men säker, bistaven är kort och starkt utvittrad; inga spår av stingning. 140–144 **runar** är säkra. Intet skiljetecken i runföljden 131–144, ej heller efter 144 **r**.

Av äldre läsningar är Hilfelings, Wallmans, P. A. Säves och v. Friesens autentiska. Hilfelings (1799): + **fripgair · ok · aluaser · ok · ropuipr · litu · gieara · stain · hualf · pes ... eftir · rop ... sial · hans · santus · bartolimeus · giri · miskunat · sial ... lums · i - ru ... saitip · runar**. – Wallman (1830) ger en påtagligt bättre läsning: + **fripgair · ok · alualtr · ok · ropaipr · litu · kiera · stain · hualf · pis - eftir : ropurm · fap ... sin - - pi ... - : seal · hans : saktus · barlolimeus · irni · miskunar · sia - - slurms · akel ...** – Sjöborg har en text (fig. 68) som i vissa detaljer avviker från Hilfelings och även från Wallmans: + **fripkair : ok : aluaser : ok : bopuipr : litu : gieara : stain : hualf : pisa : iftir : ropulm : fapur sin in ... uf : sial : hans : sanktus : barpolimeus : kiri : miskunar : sial rotulms : ofeku**. Det är ändå tveksamt om Sjöborg själv sett stenen. Mig förefaller det som om han snarare har haft en nu okänd bild, för vilken Hilfelings legat till grund, till sitt förfogande. Sjöborgs text innehåller visserligen några runor i lakunen mellan 63 **p** och 72 **s**, som ingen annan redovisar, men jag har ansett källan alltför osäker för att suppleras dessa i huvudtexten. – Carl Säve meddelar sig ha läst inskriften den 4 aug. 1859, men det är omöjligt att reda hans läsning från de äldre som han på sina skisser samtidigt kopierat.

Fig. 68. G 199. Tofta kyrka. Efter N. H. Sjöborg.
Samlingar för Nordens fornälskare 3, Fig. 192.

Den läsning som han redovisar i Gutniska urkunder är inte hans egen; den bygger på L 1742, som i huvudsak går tillbaka på Wallman. I brev till brodern P. A. Säve den 13.9.1863 föreslår han denne att avrita stenen »pålitligt», då han funnit den »oriktig hos Sjöborg». Det sker samma år (1863) och resulterar i en läsning som, vad r. 1–112 beträffar, i stort överensstämmer med huvudtexten ovan: + **fripgair · ok · alualdr · ok · ropaiþr · litu · giera · stain · hualf · þis - ... e · siali · hans : saktus · barpolimeus · irni miskunar · sial**. Runföljden 113–124 har P. A. Säve haft svårare att komma till rätta med: r. 113 utelämnad, därefter **r - - usms · ak · ekl**. Runföljden 125–130 är förbisedd. Signaturen läser han enligt teckningen **siksin · iek · runar**, av honom själv translittererad **sigsin · ieg · runar**. — O. v. Friesen läser inskriften 1922 (F 239) med suppling efter Wallman och Säve samt med egen utfyllnad: + **fripgair · ok · alualdr · ok · rop[ai]þr · litu · giera · stain · hualf · þis[a · eftir : ropurm · fapur · sin · ok · eftir · bonda · sin · þipin · bynir · fyr]i · sea[l] · hans · sanktus · bar[to]limeus · irni [·] miskunar · sial[u] ropurms · a[m]en · | laj - e | saksi [ra]et runar**. — B. Westlunds läsning (1962) överensstämmer med huvudtexten ovan utom i några få detaljer: 71 i, 121–124 - **ke -**, 136–139 - **ie -**, av vilka endast 122 **k** innebär en klar avvikelse, de övriga bara ett försiktigare uttryckssätt. — Till de äldre läsningarna — före Säve — må anmärkas, att fördelningen av texten på det nu försvunna stenstycket divergerar; det är därför svårt att bedöma lakunerna och vad de givit utrymme åt. Man får dess-

utom intryck av att Sjöborg med sin prickade runföljd efter 62 **a** sökt fritt rekonstruera ett stycke. Man vågar inte heller lita på att de två runor **uf**, som han är ensam om, har fått en riktig inplacering, eftersom proportionerna på det förlorade stycket är klart felaktiga och textens fortsättning har förskjutits.

Runorna har traditionell form, i allmänhet dubbelsidiga bistavar (**a, n, o, m, t**), **s**-runorna är normal-runor (ett par har stolsform).

Beträffande ortografin överraskar det ymniga bruket av **r**-runan, inte alltid ljudlagsenligt, t. ex. i stället för väntad **r**-runa 17 och 26 **r** i ställning efter dental samt 34 **r** i inljud. H. Pipping har observerat denna ristarens svaghet för **r** och säkert gjort en riktig bedömning, när han håller för »sannolikt, att Tofte-stenens ristare ej känt skillnaden mellan de båda *r*-ljuden och begagnat runan **r** blott för att efterlikna vissa förebilder, dem han emellertid missuppfattat.» 89 **p** för *t* i *Bartolomeus* kan utan hinder vara översättning av den latinska skrivningen *th*.

Gravhällen har lagts över en man vid namn Rodorm av tre personer, Fridgair, Alvald och Rodaid, sannolikt Rodorms barn, två söner och en dotter; texten har tyvärr gått förlorad just där det meddelas vem eller vilka Rodorm var far till. En vädjan till den helige Bartolomeus för Rodorms själ är också klar. Dessförinnan har givits uttryck för ännu någon omsorg om den dödes själ. Avslutningsvis har ristaren, Saxe, signerat inskriften.

Inskriften rymmer inte mindre än fem nordiska namn, alla utom *Saxi* sällsynta men med vanligt förekommande namnleder i de sammansatta. Endast *Saxi* är tidigare runbelagt (ett 10-tal belägg), men ej på Gotland, varifrån belägg helt saknas. Eljest är namnet välkänt från medeltida källor. *Friðgair* är känt i några enstaka belägg från fastlandet och annorstädes i Norden. *Necrologium fratrum minorum* (hs B 99 i Kungl. Bibl.), p. 61 (=Lindström 2, s. 491), ger oss den latinska namnformen på en gotlänning från Lärbro, *Fridgerus de Thacsten* (odat. 1300-talet), det enda kända belägget från Gotland. Säkra belägg på *Alvaldr* saknas på östnordiskt område men finns i Norge och, enstaka, på Island. *Roð(h)aiðr* med båda namnlederna typiska för Gotland finns runskrivet i G 206 och med bokstäver i latinsk form på två gotländska gravstenar: *Rodedis* (Dalhems k:a, odat., Lindström 2, s. 67), *Rvthedis* (Väte k:a, 1326, Lindström 2, s. 86) samt en förkommen öländsk: *Rvdhedhar* (Föra k:a, 1300-talet, Gardell 43). *Roðormr* är unikt, men båda namnlederna är välkända, efterleden bl. a. i det runskrivna *Ringormr* på en runsten (S 17) från Hangvars k:a (v. Friesen: [r]inkorm, ack.).

Bland anmärkningsvärda ord och uttryck i den personligt avfattade texten observerar man först **stain · hualf · pis** - 'detta stenvälv'. Sävtes teckning antyder att den skadade sista runan i pronomenet har varit **a**. Ordet *hualf* har således här inte neutralt genus utan är sannolikt maskulinum, alldeles som på några andra runristade gravhällar, Vg 81 (**hualf : penna** ack.), 88 (**- ualf pænna** ack.), 146 (**hualf : pænna** ack.), 165 (**hualf : pænna** ack.) jämte gavelstenen från ön Berezanj i Dnjeprmyningen (**half : pisi** ack.), som även i övrigt bär västgötska drag. Se om den sistnämnda stenen E. Svärdström, Västergötlands runinskrifter, s. XXXIV. Berezanjstenen är från slutet av 1000-talet eller, snarare, omkring 1100. De fyra nämnda västgötska gravstenarna är alla liggande, kistlockformiga hällar och inemot 100 år yngre. Hällarnas kistlockform har av allt att döma ingenting med valet av ordet *hualf* att göra. Det finns nämligen använt om ännu några rungravhällar, flertalet flata, dock utan att genus framgår av texten: Vg 95, Ög 240, Hov 12 (S. B. F. Jansson, Stenfynden i Hovs kyrka, Filologiskt arkiv 9, 1962) samt de fem gotländska G 7, 34, 65, 137, 201. Dessutom på två andra gotländska gravhällar, G 101 och 123, där ordet tydligt är neutrum, vilket genus alltså kan ha varit allmänare än texterna ger vid handen. G 101 från 1300-talet är en flat häll med kälad underkant för inpassning som lockhäll i en kista; detsamma gäller G 201 (med obestämt genus på *hualf*). De övriga hällarnas nuvarande belägenhet gör det omöjligt att bedöma denna viktiga detalj. Förklaringen till användningen av ordet *hualf* i sin specialbetydelse måste vara gravens konstruktion, i varje fall prototypens, med någon form av ihåligt rum, kista eller tumba (se vidare E. Wessén i *Upplands runinskrifter* 1, 1940–43, s. 262). Dessvärre är konstruktionen och dess eventuella

variationer svåra att i detalj bedöma, eftersom ingen av de nämnda stenarna är funnen intakt. Vi vet t. ex. inte säkert hur mycket av de gravvårdar, vilka ursprungligen benämnts *hvalf* som funnits ovan jord eller varit nersänkt i marken. De nämnda västgötska hållarna har förmodligen legat i marknivå och saknat gavelstenar. En likadan kistlockformig gravhäll, Vg 144, har enligt runinskriften täckt en kista, *pro* f., isl. *þró* 'udhulet stok eller sten', 'gravkammer, murt grav' (Fritzner). Ordet *pro* i Vg 144 har nog valts av en särskild orsak, det är rimord i den versifierade inskriften: *Byrr liggr innan þessi pro | Guð givi sial hans glæði ok ro*. Men det är inte det enda belägget. På en småländsk runsten, Sm 101, meddelas det om en man vid namn Gunnar: *Hælg lagði hann i stenpro, broður sinn, a Ænglandi i Baðum*. Det finns dock ingenting som tyder på ett ymnigare bruk av *pro*. I likhet med Vg 144 har de bevarade *hvalf*-stenarna säkerligen varit täckhällar till kistor (av sten eller trä). Det måste emellertid finnas en förklaring till den dokumenterade genusförändringen av ordet *hvalf* i vissa fall. Måhända kunde själva den konstnärligt utformade täckhällen i en gravkista – i de angivna fallen det enda synliga – betraktas som *pars pro toto*, när det gällt att i skrift kortfattat framhäva omsorgen om den dödes gravläggning.¹ Det förefaller då inte orimligt, att det mask. *stæinn* har attraherat och till genus förändrat *hvalf*. Man kan inte komma ifrån, att det har skett tidigt, eftersom det mask. *hvalf* som Berezanjstenen ingått i måste ha varit en äldre och ursprungligare gravkonstruktion. Av det fem. *pro* har det tydligen inte influerats. Feminint genus på *hvalf* finns endast belagt en gång i fornsvenskan. Det torde med hänsyn till de västgötska runtexterna med mask. *hvalf* knappast finnas anledning räkna med fem. genus, formellt möjligt, i Tofta-texten, även om *valv* enligt Herbert Gustavson, Gotländsk ordbok, ibland i senare tid inom vissa områden är femininum. Om Tofta-vårdens ursprungliga utseende vet man ingenting bestämt, men hållens bevarade, råa kortsida talar för att gavelhällar funnits. Hur man skall uppfatta Toftahållens uttryck *stainhvalf* är alltså osäkert, »stenkista» som Westlund föreslagit (han räknar inte bara med gavelhällar utan också, på mindre bärkraftiga motiv, med sidohällar) eller »gravvård av sten» av en enklare, oviss konstruktion? Jag föredrar ännu så länge det försiktigare andra alternativet. Att det sammansatta ordet inte begagnats i något enda av de övriga fallen, tyder på att det är en tillfällig, beskrivande benämning, inte en veder- tagen.

Runföljden 97–108 **irni · miskunar** är pres. konj. 3 sg. av verbet fsv. *ærna* (äv. *arna*) 'utverka' jämte gen. sg. av *miskun* f. 'misskund, barmhärtighet'. Bartolomeus var förmodligen Rodorms egen skyddspatron. Han hade ganska vida skyddsfunktioner men ansågs, i anslutning till attributen, kniven och den avfladda huden, särskilt värna hantverkare i olika yrken för hudberedning.

Runföljden 121–124 **a - e -** har tidigare (Liljegren, C. Sæve, v. Friesen) tolkats *amen*. Tolkningen avfärdas av Westlund med hänsyn till formen på r. 122 och 124: »Det troliga är kanske att **-ke -** innehåller början av ett ord, vars fortsättning är att söka i det numera nästan utplånade partiet [r. 125–130] ovanför helgonets hand.» Vad väntar man då före runsignaturen? Antingen ytterligare en bönesuck eller *sten* mästarens signatur, i vilket sistnämnda fall r. 121–124 borde ha utgjort namnet och r. 125–130 ett verb, snarast *gierði*, men runspåren svarar inte mot en sådan text. Stenmästarsignaturer är för övrigt utomordentligt sällsynta. En tolkning *amen* är däremot mycket rimlig, ehuru **m**-runan saknar den vänstra bistaven och **n**-runans bistav ansatts för högt. Det finns åtskilliga gravstenstexter på svenska som avslutas med en bön och ett *amen* (t. ex. G 15, 38, 100, 118, Vg 121).

Verbet i runsignaturen är synbarligen **hie**k *hiegg*, pret. 3 sg. av *haggva*, gutn. *hagga*, med progressivt i-omljud. Formen lever än i vissa gotländska dialekter (Herbert Gustavson, Gutamålet 1, s. 255, Gotländsk ordbok 1, s. 347; A. Noreen, Altschw. Gr. §§ 96 och 542: 1). Någon form av *rista* eller *raða* är det inte fråga om.

¹ Jfr följande meddelande av Nils Tiberger i brev till E. Wessén och S. B. F. Jansson den 12.3.1967: »Ordet 'hvalv': det brukas i all gotländska (ja, inte i Visby förstås) i klar betydelse 'gravsten', plan o. rektangulär el. trapezoid. Ibland är det murad grav inunder: *en valvargrav*. Ngn hvälvning är det inte frg. om. Samma ord i samma bruk t. ex. på Dagö, om den stora flata hållen ovanpå stugugnen, skjutande ut över 'ugnsmunnen'.»

Vad den korta runföljden 125–130 kan ha innehållit är helt ovisst. En kort suck av typen *Ave Maria* eller *bene es* (Vg 97) vore naturligtvis tänkbar, men enbart en gissning. Det förstnämnda uttrycket är för övrigt knappast motiverat med hänsyn till det avslutande *amen* omedelbart före, det andra är sällsynt. Ovan har tanken på ett korrigerande tillägg framförts, t. ex. ett i den inledande satsen utelämnat namn på ytterligare någon bland gravvårdens initiativtagare, också denna tanke givetvis bara en gissning.

Det råder också ovisshet om vad lakunen mellan r. 63 och r. 72 har innehållit. Olika förslag har framförts. C. Säve: ... *ur ... sinn. Biðin fyri*, v. Friesen: ... *ur sinn ok eftir bonda sinn. Biðin bynir fyri*. Den sistnämnde räknar tydligen med att Rodaid är Rodorms maka, men den tanken har inget stöd i texten för övrigt. Mer än ett 30-tal runor är förlorade idag. Av dessa känner vi ett 20-tal. Ett pronomen, möjligen *sinn* som Sjöborg har, efter *faður* saknas. Eventuellt har i fortsättningen stått ytterligare någon bestämning till den dödes namn, ett släktskapsord, en Ortsbestämning el. dyl. samt en uppmaning till förbön, »bed böner för», »låt bedja för» el. dyl. Wallmans teckning ger stöd åt förekomsten av verbet *biðia* i någon form.

Den konstnärligt förnämliga gravhällen är ett verk av mästaren med anonymnamnet Majestatis, även kallad Trydemästaren och Hablingbomästaren efter sina mest kända verk, dopfunten i Tryde k:a, Skåne, och nordportalen i Hablingbo k:a, Gotland. Majestatis var som bekant gotlänning men arbetade under några decennier vid mitten av 1100-talet vid Lunds domkyrkas byggnadshytta och på Skånes landsbygd. Han återvände till hemön, förmodligen på 1160-talet, där han sedan verkade till sin död. Toftahällen anses vara ett av hans senaste verk, tillkommet mellan i runt tal 1170 och 1190 (Monica Rydbeck muntligt).

Inskriftens runsignatur har väckt tanken, att Saxe varit stenens mästare, inte bara runristare, (Sveriges kyrkor, s. 238). Det har redan framhållits, att stensemästarsignaturer är ytterligt sällsynta. Man har dessutom svårt att finna överensstämmelse i handlaget ifråga om de dekorativa elementen och runorna. Vore upphovsmannen densamme, hade han säkerligen nämnt de olika momenten eller begagnat ett uttryck som täckt båda. Det är enligt min mening fullkomligt klart, att runristaren är känd till namnet men stensemästaren fortfarande anonym.